

SIROJIDDIN SAYYID SHE'RIYATIDA JADIDLARNING IKKI YULDUZI: QODIRIY VA CHO'L PON

Ergasheva Rayhon O'tkir qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

“O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası o‘qıtuvchısı

E-mail: ergashevarayhon1994@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sirojiddin Sayyid ijodida jadid adabiyoti an'analari, xususan, Abdulla Qodiriy va Cho'lpon siymolari badiiy yondashuv asosida tahlil etiladi. Shoir she'riyatida milliy ong, tarixiy xotira, erkinlik va ma'rifatparvarlik g'oyalari zamonaviy ruhda ifoda etilib, jadidlar merosining bugungi ijtimoiy-ma'naviy hayotdagi ahamiyati ochib beriladi. S.Sayyid asarlari orqali o'zbek milliy adabiy tafakkuri davomiyligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: Sirojiddin Sayyid, jadidlar, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, ma'rifatparvarlik, milliy ong, tarixiy xotira, erkinlik, adabiyot, ijtimoiy fikr, mustabid tuzum, zamonaviy yondashuv, milliy adabiy meros.

Аннотация: В данной статье анализируется творчество Сироджиддина Саида в контексте традиций джадидской литературы, в частности через художественное осмысление образов Абдуллы Кадыри и Чулпона. В поэзии поэта идеи национального сознания, исторической памяти, свободы и просвещения выражены в современном духе. Раскрывается значение наследия джадидов в сегодняшней социально-духовной жизни. Через произведения Саида прослеживается преемственность узбекской национальной литературной мысли.

Ключевые слова: Сироджиддин Саид, Джадиды, Абдулла Кадыри, Чулпон, просветительская деятельность, национальное сознание, историческая память, свобода, литература, общественная мысль, тоталитарный режим, современный подход, национальное литературное наследие.

KIRISH.

Jadidlar — o'zbek milliy tafakkuri va madaniy yuksalishida tub burilish yasagan, xalqni jaholatdan nur sari yetaklagan ma'rifatparvar zotlardir. Ularning harakati o'zbek adabiyotida, ijtimoiy fikrda, ta'lim-tarbiyada yangi sahifa ochdi. Bugungi kunda bu tarixiy merosni o'rganish va unga zamonaviy yondashuvda davomchi bo'lish o'zini ziyoli deb bilgan har bir ijodkorning vazifasidir. Shunday ijodkorlardan biri — Sirojiddin Sayyiddir. Uning she'riyati va publitsistikasi orqali jadidlar ruhiyati, ularning ma'naviy jasorati, adolat va ilm bilan jamiyatni uyg'otish g'oyalari zamonaviy shaklda yashab kelmoqda. Sirojiddin Sayyidning she'riyatida Qodiriy va Cho'lponning ijodiy merosi o'z aksini topgan. Uning she'rlari va dostonlarida xalq hayoti, urf-odatlar va ijtimoiy muammolarni tasvirlash orqali Qodiriyning «O'tkan kunlar» romani singari milliy tarix va madaniyatga hurmat ifodalanadi. Sirojiddin Sayyid ijodida Abdulla Qodiriy va Cho'lponning adabiy merosi chuqur aks etgan. Ularning asarlaridagi milliy ongning ifodasi, xalqning o'zligini anglash va erkinlikka intilish mavzulari shoirning she'riyatida davom ettirilgan. S.Sayyidning she'rlari, milliy adabiyotning rivojlanishi va milliy ongning ifodasi yo'lida muhim ahamiyatga ega.

TAHLIL NATIJALARI. Sirojiddin Sayyid ijodida jadidlarga, xususan, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon siymolarning yodga olinishi, ularning hayoti va ijodiga chuqur ehtiros bilan murojaat qilinishi — muallifning ma’rifatparvarlik maslagiga sadoqatini ko‘rsatadi. Ayniqsa, uning “Ma’rifat” nomli she’rida bugungi jamiyatdagi ma’naviy muhit, kitobga bo‘lgan befarqlik, asl asarlarning darg‘alarda yo‘qligi alam bilan tasvirlanadi:

*“Tirik satrlar”ni qayerdan topamiz?..
Har kalla ma’rifat, ziyoga to‘lsin.
Dollar zulmati, asr shomida
Cho‘lpon, shu’lalarining muborak bo‘lsin!
Hub yaxshi kunlarda qayta porlading,
Ozmi tirik yurib porlaolmaganlar?
Ular bor hashamni olganlar,
El-u yurt ko‘nglini ololmaganlar!
Mukammal nashri yo‘q “O‘tkan kunlar”ning,
G‘irdob zamonlarning aylanmasimi?
Qachon o‘qiydurmiz Qodiriylarning
Zindonlarda yozgan “Saylanma”sini[1;172]?..*

Bu satrlar — o‘tgan jadid avlodning ruhiy og‘riqlarini, bugungi ma’naviy tanazzulga ishora berilgan chuqur mulohazalardir. Muallif jadidlar asarlarini ma’rifat manbai deb biladi. She’rda milliy ma’naviyat, jadidlar merosi, xususan, Cho‘lpon va Qodiriy kabi zabardast ijodkorlarning asarlari bugun qanday qadrlanayotgani haqida chuqur ijtimoiy fikr yuritiladi. She’r g‘oyasi — haqiqiy adabiyot, ma’rifat va millat qadriyatlariga sodiqlikdir. Shoir bugungi kunda xalqning qalbini egallagan, ammo yo‘qolib ketgan “tirik satrlar”ni izlaydi. Bu “tirik satrlar” — Cho‘lpon, Qodiriy kabi ma’rifatparvarlarning abadiy asarlaridir. Bu satr bilan shoir o‘quvchini fikrlashga undaydi: adabiyot yashashi uchun tirik, ya’ni yurakdan chiqqan, hayotni aks ettirgan so‘zlar kerak. “Tirik satr” — hayotiy, ma’naviy jihatdan kuchli, ezgulikka undovchi asardir. Bunday satrlar yo‘qolib ketgan, ularni topish oson emas. Bu yerda muallif hashamatli hayot va xalq mehrini qiyoslaydi. Kimdir boylik orttirgan, ammo xalqning qalbiga kira olmagan — bu yolg‘on ijodkor, soxta adabiyot, yoki ma’naviyatdan uzoq kimsalarga qarshi norozilikdir. Cho‘lponning she’riyatini nur, yo‘l ko‘rsatuvchi shu’la sifatida tasvirlaydi. Uning merosi, hali ham zulmat — ya’ni “dollar zulmati, asr shomi” oralig‘ida yo‘l ko‘rsatuvchi ma’rifat mash’ali sifatida talqin etiladi. Shoir uning merosiga alohida extirom bilan qaraydi va uning mashhur satrlariga misralar bitadi. Abdulla Qodiriy obrazi fojiali taqdirda, ammo yuksak ma’naviy yod sifatida ko‘rsatiladi. Shoir uning asarlari yetarlicha qadrlanmayotganidan iztirob chekadi. “Zindonlarda yozgan Saylanma” timsoli — jadidlarning mashaqqatli hayoti, qatag‘on davrlaridagi fidoiylilikni bildiradi.

So‘roq she’ri

*Xurriyat ta’mini hech totganmiding?
Shuncha yillar qand surib yotganmiding?
Qodiriy, Cho‘lponu Fitrat ko‘zlarin
Dil aro bir bora uyg‘otganmiding?
Lolazor bo‘ldi alarning qonlari,
Sen bu yanglig‘ lolazor o‘tganmiding?*

*Yuzlaringda na alam bordir, na yosh,
Yoki sen ham qo'shilib sotganmiding?
Shuncha achchiq, bu shirin xurriyat,
Sen uning ta'mini hech totganmiding[2;44]?*

She'rda berilgan savollar orqali shoir o'quvchini o'ylashga undaydi. Bu savollar orqali u o'zining milliy ozodlik va xurriyatga bo'lgan munosabatini ifodalaydi. She'rda shoir xurriyatning shirin va achchiq tomonlarini tasvirlaydi. Xurriyatning shirin tomoni — bu insonning erkinlikka bo'lgan intilishi, uning o'z taqdirini o'zi belgilash huquqi. Achchiq tomoni esa — bu ozodlikka erishish yo'lida duch kelinadigan qiyinchiliklar, kurashlar va qurboniyatlardir. She'rda, shuningdek, o'tgan davrlarning zulm va adolatsizliklariga qarshi fikrlar bildirilib, bu o'quvchiga tarixiy xotiralarni eslatadi.

*Menining «O'tkan kunlarim» o'tgan,
Jumlalarday jimdir xotirim.
Idrokingning darsxonasiga
Quyosh bo'lib kirar Qodiriy[3;115]*

Ushbu she'rda Abdulla Qodiriy ijodining o'zbek adabiyotidagi o'rni va uning asarlarining bugungi kunda ham ahamiyati ta'kidlanadi. She'rning har bir misrasi alohida e'tiborga loyiqdir. She'r muallifi o'zining o'tgan kunlarini, ya'ni o'zbek adabiyotining klassik asarini — «O'tkan kunlar» romanini eslaydi. Bu asar o'zbek adabiyotining poydevori bo'lib, uning ta'siri bugungi kunda ham seziladi. «Jumlalar» so'zi orqali she'r muallifi o'zining xotiralarini ifodalaydi. «Jimdir» so'zi esa bu xotiralar ichida sukut va tinchlikni anglatadi, ya'ni o'tgan kunlarning xotirasi tinch va sokin holatda saqlanadi. «Idrok» (aql, tushuncha) va «darsxona» (makon, joy) so'zlarini birlashtiradi. Bu yerda «darsxona» so'zi orqali she'r muallifi aqlning makonini, ya'ni bilim va tafakkur sohasini nazarda tutadi. «Qodiriy» so'zi orqali she'r muallifi Abdulla Qodiriyga hurmat va ehtirom bildiradi. «Quyosh bo'lib kirar» iborasi esa uning adabiyotdagi nurli o'rnini, ya'ni uning asarlarining nur sochishini anglatadi. Abdulla Qodiriy ijodining o'zbek adabiyotidagi o'rni va uning asarlarining bugungi kunda ham ahamiyati ta'kidlanadi. Shoir o'zining xotiralarida saqlab, uning adabiyotga qo'shgan hissasini yuksak baholaydi.

*Yerga tegib turgan kipriklar,
Iffat ekib turgan kipriklar,
Qodiriyning armonimi yo,
Nega yerga qaraysan, Ra'no?
«Yerga tegib turgan kipriklar»[2;395]*

Bu misra orqali ayolning iffatli va pokiza holati tasvirlanadi. Kipriklarning yerga tegishi, uning kamtarligini va pokligini ifodalaydi. Armon so'zi uning orzulari va istaklarini anglatadi. “yerga qarash” iborasi uning kamtarligini va ichki dunyosidagi go'zallikni anglatadi.

*Sen ham barchamizga yuz yillik darssan,
Shu millat hurmati, so'zning xotiri,
XX asr, sen bizdan qarzsan
Bir Cho'lpon, bir Fitrat va bir Qodiriy[3;137]*

Shoir adabiyotshunos sifatida, o'zbek adabiyotining buyuk namoyandalariga bo'lgan hurmatini bildiradi. «Yuz yillik darssan» iborasi ularning asarlari va hayot yo'llarining bizga o'rnak bo'lib

xizmat qilishini anglatadi. Adiblarning millat oldidagi xizmatlarini ta'kidlaydi. «So'nggi xotiri» iborasi, ularning so'zlari va asarlari orqali millatning ma'naviy yuksalishiga qo'shgan hissasini anglatadi. XX asrda yashagan adiblarning o'zbek adabiyotiga qo'shgan hissasini ta'kidlaydi. Ularga nisbatan XX asr, ya'ni sovet totalitar davri nomidan «qarzdorlik» holati ifodalangan. Shoir XX asrni shaxs sifatida tasvirlab, uni ayblov ruhida gapirtiradi: **“sen bizdan qarzsan”** — bu yerda qarzdorlik adolatni tiklash, haqiqatni tan olish va ulug' zotlarning nomini oqlash ma'nosida ishlatilgan.

*«Adabiyot o'lmaydi!» Rost aytmishlar ustozlar,
Cho'lpon muallim bunda sizga tilar parvozlari,
Millat yashar to yashar millatparvar ovozlari,
Dil torin yurt qaddiga tor etib chaling so'zlar.*

Toki el aytin: eldosh ham dildosh Adabiyot[3;361]

Adabiyotning abadiyigi ta'kidlanadi. «Ustozlar» so'zi orqali adabiyotning avlodan-avlodga o'tib, o'zining ahamiyatini yo'qotmasligi nazarda tutilgan. Cho'lponning «muallim» sifatida qilgan parvozlari, uning adabiyotga qo'shgan hissasini anglatadi. Bu yerda «parvozlari» so'zi orqali uning ijodining cheksizligi va yuksakligi ifodalangan. Millatning yashashining davomiyligi, uning millatparvar ovozlari orqali ta'minlanadi. Bu misra millatning adabiyot orqali o'zligini saqlashi va rivojlanishini ko'rsatadi. Adabiyotning kuchi, uning so'zlari orqali xalqning yuragiga yetib borishidir. «Dil torin» iborasi orqali adabiyotning inson qalbiga ta'siri ifodalangan. She'rning yakuniy misrasi adabiyotning xalq tomonidan qadrlanishini ta'kidlaydi. «Eldosh ham dildosh» iborasi orqali adabiyotning xalq bilan birligi va uning qalbdagi o'rni ifodalangan.

*Mustabit tuzumlar, mustabit davron,
Bir yon qabohatu, bir yon qatag'on,
Millat ko'ksidagi Qodiriy, Cho'lpon,
Millat ko'zidagi nom-yodi — sog'lik.[3;396]*

She'rda ijtimoiy-siyosiy mavzuni yoritadi. Unda o'tgan davr — ayniqsa, sovet totalitar tuzumi davrida yuz bergan zulm, adiblar taqdiri, millat og'rigi haqida achchiq haqiqatlar ifodalangan. «mustabib tuzumlar» va «mustabit davron» iboralari orqali adolatsiz va repressiv siyosiy tizimlar tasvirlanadi. Bu tizimlar xalqning erkinligini cheklab, ularning hayotini qiyinlashtirgan. Zolim, biryoqlama, erkin fikrni bo'g'uvchi boshqaruv tizimlari tanqid qilinmoqda. “Mustabit” so'zi totalitar ma'nosida ishlatilgan. Shuningdek, davrning o'zi mustabit bo'lgani, ya'ni u zamonda yashashning o'zi og'ir va mudhish bo'lgani anglashiladi. Bu yerda ikki tomonlama falokat ko'rsatilgan: bir tarafda axloqsizlik, zulm va adolatsizlik (qabohat), ikkinchi tarafda esa qatag'on — insonlar, ayniqsa ziyolilar, yozuvchilar, san'atkorlar kamsitilishi, o'ldirilishi, surgun qilinishi haqida so'z bormoqda. Millatning og'ir ahvoli, uning adabiyotidagi buyuk shaxslar — Abdulla Qodiriy va Cho'lponning qiyinchiliklarga duchor bo'lganligi, sovet tuzumi tomonidan qatag'onga uchragan, ammo millat dardini, orzu-armonini ifoda etgan yozuvchilardir. «Ko'ksidagi» so'zi — qalb, yurak, sevgi va hurmat ramzi sifatida ishlatilgan. So'nggi satr o'ziga xos metafora bilan tugaydi. “Millat ko'zidagi” — ya'ni, millatning nigohida, e'tiborida, doimo yodda. “Nom-yodi” — nomi va xotirasi, “sog'lik” esa sog'inch, ichki iztirob, armon ma'nosida. Ya'ni, ularning yo'qligi qalbni o'rtaydi, ular doimo sog'iniladi.

*Istiqol nimadir, Hazrati Cho'lpon?
Mustahkam bo'lsin deb shu qasr-u qo'rg'on,*

Siz ham yemirilmas bir g'isht bo'lgansiz.

Siz ham jism-u jonni bermishsiz o'lpon.[4;88]

Cho'lponning mustahkamligi va uning millat yo'lidagi qurbonligi ta'kidlanadi. She'rda «mustahkam bo'lsin deb shu qasru qo'rg'on» degan misra orqali, uning mustahkam bir g'isht kabi bo'lishi, ya'ni millatning mustahkam poydevori bo'lishi ifodalanadi. «Siz ham yemirilmas bir g'isht bo'lgansiz» misrasi esa, uning mustahkamligi va bardoshliligi haqida so'zlaydi. «Siz ham jism-u jonni bermishsiz o'lpon» degan satrda esa, Cho'lponning o'z jonini millat yo'lida fido etgani ta'kidlanadi. Bu she'rda Bu yerda «Cho'lpon» va «o'lpon» so'zlarining ohangdoshligi (so'z o'yini) orqali chuqur ma'no berilgan: millat Cho'lponni o'lpon sifatida bergan, ya'ni milliy uyg'onish, haqiqat, erkinlik yo'lida shoir qurbon bo'lgan. «Cho'lpon» — hayot, ijod, nur, ma'naviyat timsoli bo'lsa, «o'lpon» — o'lim, zulm, qatag'on ma'nolarini beradi. Shu jihatdan ularning yonma-yon qo'llanishi tazod san'atini ham eslatadi. Yorug'lik va zulmat, erkinlik va jazo, ijod va qirg'in o'rtasidagi keskin tafovutni ko'rsatadi. XIX asr shoirlari she'riyatni maishiy turmushga yaqinlashtirdilar, jadidlar yaqinlashuvni ijtimoiy hayot sathiga ko'chirdilar, shundan ularning she'riyati – jamiyatga tanqidiy ko'zqarash natijasi, ko'proq aql-mushohada she'riyati, didaktik-tashviqot namunasi edi.[6;34]

Otabek, ketdingiz ayta-ayta, bek,

Bu millat yaraldi qayta-qayta bek!

O'tgan kunlaring-ku o'qib turibmiz,

O'tmagan kunlari qayda-qayda, bek?![5;138]

Ushbu she'r orqali shoir millat kechmishini eslatar ekan, o'tmishni anglash orqali kelajakka yo'l ochish zaruratini ta'kidlaydi. Otabek siymosida tarixiy haqiqat, fidoyilik va sog'inch mujassam. Bu asar millatga xizmat qilgan, ammo oxirigacha orzulari amalga oshmagan ziyolilar xotirasiga bag'ishlangan yurakdan chiqqan izhor sifatida o'qiladi.

Xulosa: Sirojiddin Sayyid ijodi — o'zbek adabiyoti va milliy tafakkur tarixida jadidlar ruhiyatini zamonaviy shaklda davom ettiruvchi yuksak badiiy hodisadir. Uning she'rlari va publitsistikasi nafaqat estetik qiymatga, balki chuqur ma'naviy-ma'rifiy yuklamaga ega bo'lib, xalqni o'z tarixiga, adabiyotiga, qadriyatlariga yuz burishga, o'zligini anglashga da'vat etadi. Shoir o'z asarlarida Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat kabi jadid allomalarning siymolarini faqat tarixiy emas, balki bugungi kunda ham dolzarb ma'naviy ramzlar sifatida talqin etadi. Ularning ijodi orqali xalq hayoti, erkinlik uchun kurash, ma'rifatparvarlik, milliy uyg'onish kabi g'oyalar yana bir bor uyg'otiladi. Sayyid she'riyatida “tirik satrlar”, “quyosh bo'lib kirar Qodiriy”, “Cho'lpon — o'lpon” kabi badiiy obrazlar orqali shoir adabiyotning jamiyatdagi rolini, yozuvchi va shoirning millat oldidagi mas'uliyatini chuqur ifodalaydi. U mustabid tuzum davridagi zulm va qatag'onlarni tanqid qiladi, adolat, ma'naviyat va ma'rifat g'oyalarini ilgari suradi. Xususan, Cho'lpon va Qodiriy siymolari shoir ijodida yorqin yoritilgan bo'lib, ular millatning ko'ksidagi yurak, ko'zidagi sog'inch timsollaridir. Bu siymolar orqali shoir o'zbek xalqining tarixiy fojiasi va kelajakka bo'lgan umidini badiiy obrazlarda aks ettiradi. Shunday qilib, Sirojiddin Sayyidning ijodi — jadidchilik an'analari, ma'naviy uyg'onish va zamonaviy adabiy tafakkurning uzviy bog'liqligini aks ettiruvchi yorqin namunadir. Bu ijod har bir ziyolining, ijodkorning yuragida javobgarlik hissini uyg'otadi: bu merosni davom ettirish — millat oldidagi muqaddas burchdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- [1]. Сирожиддин Саййид. Асарлар. Шеърлар, дostonлар, насрий оҳангларда. /Сўзбоши. Озод Шарафиддинов. Шоирликнинг оғир юки./ I жилд. – Тошкент: Шарқ, 2018. – 477 б.
- [2]. Сирожиддин Саййид. Асарлар. Шеърлар, дoston, қирқ ҳадис, ғазал дафтари, насрий оҳангларда. II жилд. – Тошкент: Шарқ, 2018. – 565 б.
- [3]. Сирожиддин Саййид. Асарлар. Шеърлар, дoston, ғазал дафтари, насрий оҳангларда. III жилд– Тошкент: Шарқ, – 576 б.
- [4]. Сирожиддин Саййид. “Хамса ҳайратлари”. Тун билан тонг. Шеърлар. Ғазал дафтари, таржималар, насрий оҳангларда. IV Ж. – Тошкент: Шарқ, – 607 б.
- [5]. Сирожиддин Саййид. Элдoшларим, дилдошларим: *(Шеърлар, мақолалар, суҳбат ва муносабатлар)* / С. Саййид. – Тошкент: “ADABIYOT” нашриёти, 2021. – 280 б
- [6]. Yuldashev N.T. Cho‘lpon she’riyati poetikasi. Filol. fan. d-ri. (DSc) ...avto. – Andijon: 2024. – 79 б.